

szellemi horizonton, melyet a tudat kijelöl számára. Hogyan? József Attila két hexameterre tökéletes válasz erre a kérdésre: „Mért legyek én tisztességes? Kiterítenek úgyis! / Mért ne legyek tisztességes! Kiterítenek úgyis.”

A „másként-élő” mindig saját feladatát látja az életben és nem másokét. Nem mások helyett él, s nem engedi, hogy helyette mások éljenek, hogy elvegyék tőle saját életét. Amit ő megtehet, azt senki más nem teheti meg helyette. Nem szolgál tehát és nem helyettesít másokat, önmagát sem, mert önmagából sem csinál istent, tekintélyt a maga számára: *meglett ember* – „... akinek / szívében nincs se anyja, apja, / ki tudja, hogy az életet / halálra ráadásul kapja” és: „ki nem istene és nem papja / se magának, sem senkinek.” (József Attila)

A „másként-élő” nem nevelő. „Másként-élésre” nem kell, nem lehet nevelni, legalábbis abban az értelemben nem, hogy a másik ember a nevelés tárgya. Ha nevelés egyáltalán lehetséges, akkor az egyetemes emberi kultúra, a természet, a másik ember, a szabadon választott közösség szeretetében, kit-kit *önmagára* kell nevelni, engedni kell, hogy önmagára nevelődjön. Mert csak így, önmagához eljutva juthat túl önmagán, hiszen az ember – e tökéletlen lény, e teremtmény – sohasem elég önmagának.

A „másként-élés” nem lehet Eszme, nem valósíthatja meg mozgalom. Nem szabad ugrásként, totális fordulatként elképzelni a történelemben vagy a személyes életben. Ez újra csak prófétizmushoz és végső soron ön- és világpusztításhoz vezetne. Csupán azt jelenti, hogy el lehet kezdeni, s aki már nem bírja tovább, el *kell* kezdenie a tudatlétből való kilépést vagy inkább kihátrálást (ezért is olyan groteszk látvány egy-egy „másként-élő”). Nem nagy, ünnepi kivonulás ez, hanem csöndes, esendő, de a jóra nyitott, érzékileg-szellemileg kitágult hétköznapi élet. Elkezdni pedig könnyű. Csupán arra van szükség, hogy *életet* éljünk, az egyetlen, amelyet élhetünk – a magunkét. Nem *mások* életét, nem *mások helyett* életet és nem is *Eszmék* életét, melyeknek így vagy úgy, de csak tárgyai és eszközei lehetünk.

TARNAY BRÚNÓ

Válasz Szilágyi Ákosnak

Nagy érdeklődéssel és figyelemmel olvastam Szilágyi Ákos írását, mert mindig érdekelnek a másként gondolkodók. Mondhatná valaki, hogy „nyitott kapukat dönget”, mert hiszen napjaink bölceleti kutatása nem „*tudat*”-filozófia, nem a descartes-i „*cogito*”-ból indul el, hanem mindig is már a *MÁS*-ból: abból, ami más, mint a tudat, más, mint a gondolat, vagyis ami természet, ami más, mint az én világom, vagyis a közösségből, ami más, mint a mi kulturális jelenünk, vagyis a történelemből. A „*Szellem*” filozófiájának nagyhangú retorikája sem mennydörög többé az egyetemek előadótermeiben – hol vagyunk már Bradley, Bosanquet, Croce, Gentile hegelizmusától? Egymásba harapó unokáik: a Harmadik Birodalom és a gyarmatosító fehér em-

ber optimizmusa temették el azt az embertelen bölcseletet, amelyben csak egy misztifikált Egész volt minden és az ember, a másik, a rész: semmi.

Mégsem mondom ki a professzorkodó szavakat: „Már régen tudjuk!” – amit Szilágyi Ákos ír. Igaz, hogy helyenként emlékeztet Ludwig Klages vádiratára (Der Geist als Widersacher der Seele, 1929–33) vagy még inkább Bergson sziporkázó és szugesztív mesterműveire, amelyekben oly világosan mutat rá az élet folytonos sugárban felszökő forrásának elsőbbségére a fogalmi gondolkodással szemben. – A helyes felismeréseket azonban sohasem felesleges újra és újra megismételni és maradandó értékű jelszavakat naponta el kellene kiáltani – főként ha olyan eredeti és meggyőződéstől átfűtött fogalmazásban történik ez, mint az előttem fekvő írás.

Néhány megjegyzést mégis hozzá kell fűznöm.

Reflexió, eszmélődés nélkül vak az ember és csak vakokkal találkozik. Látás nélkül értelmetlen tehát minden személyes kapcsolat, értelmetlen a nagybetűvel írt Élet – céltalan, sőt érthetetlen paradoxon egy „Meg-Nem-Valósítás” „megvalósítása”. „Voir ou périr!” – írta valamikor Teilhard: „látni vagy elpusztulni”, ez volt az alternatíva a törzsfajlás folyamán. Az élőlénynek szüksége volt a szemre, hogy életben maradjon – és lett Szem. Ma is: világosabban kell látnom: mi az, amit el kell vetnem vagy túlhaladnom, hogy élni tudjunk. A belátás, a felismerés, a mélyebb tapasztalás az emberi szellem kibontakozása, ezekben az aktusokban létezik – nem az Ős-Szellem, Ős-Eszme és hasonló rémképek parancsuralmában. Úgy tűnik, mintha Szilágyi Ákosnál a „szellem”, a „tudat” szavaknak túlságosan leszűkített, racionalista-idealista jelentése volna.

Ezzel szemben számunkra „szellem” egyedül az emberi síkon létezik, a személyben, mint a számunkra tapasztalható szellemi lét egyetlen paradigmájában. A *személy* pedig sohasem kész adottság, hanem *személyesülés*, mint feladat és folyamat. Boethius meghatározása nem teljes („személy az értelmes természet egyedi szubsztanciája”). Descartes-nál az „első és legbiztosabb” igazság („gondlokodom, tehát létezem”), de ezt nem lehet az eszmélődés alapkövévé tenni, mert mindig a gondolkodáson túli, a Más az, amit a magába zárt tudat feltételez.

Ami mindenekeelőtt mozdul és mozgat: az a törekvés. Az az akarat, hogy teljesen azzá legyünk, amivé lennünk kell („conatus” Spinozánál – „volonté voulante” M. Blondel szerint). Ezt pedig úgy érti a mai perszonalizmus, hogy *együtt* akarunk lenni a természettel és az emberrel. Az együtt-lét, Mit-Sein, előbb van, mint az absztrakt individuum („ami önmagában egység és másoktól elkülönült”). Az együtt-lét megelőzi a gondolkodást mint feltétel – és hosszadalmas eleven eszmélődés után valósul csak meg mint végső cél: „facie ad faciem”, színről színre. Amíg pedig az utat járjuk („in via”, mondja a teológia), nem látunk színről színre – csak egyszerűen érintkezünk, együtt-vagyunk: egyedek, korok, kultúrák, társadalmak, világnézetek sokféleségében. A személyes szellem tehát itt, az úton, mindig a gondolkodással szembeszegülő „más”, amellyel és akivel egyszerűen együtt kell léteznünk. Mint Paul Ricoeur néhány éve utólrétegzett (és lefordíthatatlan) tömörséggel kifejezte: „non pas une face-à-face, mais un corps-à-corps”.

A „szellem” mai felfogását tehát nem érinti Szilágyi Ákos bírálata. De hozzátehetjük: a hiteles keresztény gondolkodás hagyományait sem. Nem is említjük az Evangélium mentalitását, amelyben annyira kézenfekvő és szembeötlő a mindig ismétlődő szólítás, megszólítás, felszólítás – életünket elveszíteni, hogy megtaláljuk azt – és a „Fiacskáim, szeressétek egymást!” – „Karoljátok fel, fogadjátok el egymást, amint Krisztus felkarolt benneteket!” – A keresztény bölcselet bölcsőjénél állt az új-platonizmus néhány gondolata, többek között az önmagából szüntelenül kilépő és teljesebben önmagára visszatérő értelem jellemzése – ami Aquinói Szent Tamást is igézte (De Veritate 1, 9).

Még ma sem merítettük ki, fogtuk fel teljesen, alkalmaztuk egyetemes érvénnyel ezt a jellemzést. Csak az „egykönyvű emberek” (akiktől Szt. Ágoston óv: „timeo hominem unius libri”), a gyorstalpaló filozófiai kis-iskolát végzetek, a boncok, vagyis hagyományos formulákat szajkózó epigonok gondolják, hogy a bölcséletnek már nincs új mondanivalója.

Csak néhány utalás álljon itt éppen ezekkel a sorokkal kapcsolatban:

Az ismeret, a tudás, nem a magunk ismeret-képeinek, fogalmainak, „tükrözéseinek” skizofrén boncolgatása, hanem mindig is tapasztalásból ered – ami nem más, mint kilépés önmagunkból. Erre hívta fel a figyelmet Franz Brentano (1838–1917): az ismeret *intencionális* jellegére – ami annyit jelent: nekifeszülés, ráirányulás, kinyúlás a Más felé (jellemző, hogy a benyomások és képek összefüggéseit annyi új felismeréssel gazdagító angolszász logikai empirizmus napjainkban, termékeny kerülő úton jutott el az „intencionalitás” hangsúlyozásához. (L. John R. Searle: *Intentionality. An Essay on the Philosophy of Mind*. 1983 – hozzátesszük, hogy a „beszéd filozófiájának” egyik igencsak mértékadó személyiségének művére utaltunk.)

Csak éppen nevek említésével igazoljuk, hogy a konkrétumra ráirányuló (a Másik) és ugyancsak konkrét önmagára visszatérő „tudat” jellemzése az elmúlt évtizedek bölcséletében a téma – és a fejlődés arra mutat, hogy a gondolkodók (akik ismerni akarják a világot, mielőtt gyökerestül felborítanák) nemcsak variációkat komponálnak erre a témára, hanem egyre jobban, lépésről lépésre kifejtik és a mélyére hatolnak. Az a konkrét „én”, önmagam, ismét csak „más”, mert a tapasztalás átváltoztatja, gazdagítja – a visszatérés nem körökben, hanem spirálisban történik.

Ilyen lépés volt Husserl (1859–1938), majd Max Scheler (1874–1928) metodikai célkitűzése, vagy ha úgy tetszik: jelszava: „Zu den Sachen selbst!” (Ezért a jelmondatért lelkesedett Edith Stein és II. János Pál pápa.)

A „tudat” ezeknek a gondolkodóknak a szemében egyre tartalmasabb tudat lett: a „másnak” befogadása és hozzáidomulás: intencionalitás. Még döntőbb lépés volt annak a felismerése, hogy a tudat „*történeti tudat*”. Mindent elővételez ugyan, a transzcendentális ráirányulásban, odafordulásban, de sohasem meríti ki teljesen önmagát sem, mindig mássá lesz. „Az embert évezredek tapasztalata tanítja meg saját mivoltának megismerésére, (de) ... sohasem egyetemesen érvényes fogalmakban és sohasem mondhatja ki az utolsó szót ... mindig csak abból az életteljes tapasztalásból tanul, amely egész mivoltának mélységéből születik.” (W. Dilthey, *Ges. Schriften*, Stuttgart 1921. VI. 57. l.) Így tanulta meg a *mai hermeneutika* más világok, idegen kultúrák vallását, társadalmát, eszményeit, emberét szabad alkotóerővel értelmezni, megérteni. Ezt a filozófiát (amelyet ma Ricoeur, Ladrière, Gadamer, Eliade képvisel), a *megértés bölcséletét meg kell valósítani* – vagy elpusztulhatunk. *Voir ou périr!*

Még egy megállapításban szembeszállok Szilágyi Ákos írásával. „Tudományosan nem bizonyítható, ámde nem is cáfolható, hogy az ember nem tárgy, hanem tevékenység, nem dolog, hanem szubjektum ...” Csak részben igaz ez. A tudomány maga – akár természettudomány, akár szellemtudomány – valóban illetéktelen ebben a kérdésben. „Érezzük, hogy ha minden lehetséges tudományos kérdésre választ találtak is, életünk problémáit még csak nem is érintették ...” (Wittgenstein, *Tractatus logico-philosophicus* 6. 52) De a tudományos alap kutatás, a tudomány kutatótevékenységére való mélyebb reflexió ma már rámutat: nincs tudat kommunikáció nélkül. Tehát a tudás forrása a közlés, a közlekedés és közösség a Mással. A beszéd, élő, aktuális megnyilatkozásában egyrészt személyt-teremtő tevékenység (ki tanít meg beszélni, ha nem az édesanya?), másrészt a legszemélyesebb emberi, alkotó, szabad megnyilatkozás. Ki ért hozzá, hogy beszéljen? Ki érti meg igazán azt, amit mások mondanak? A nyelvfilozófia nyelvészeti és logikai úton jutott el oda, hogy ezt a témát mint a „*nyelvi kompetencia*” kérdését vesse fel (N. Chomsky, R. Montague). Vannak,

akik elmélyítik és kiterjesztik a „beszéd” körét minden emberi magatartás-formára és a „*kommunikatív kompetenciát*” (a közlés és közlekedés illetékességét, hozzáértést a kifejezés megalkotásához és megértéséhez) fogják át eszmélődésükkel és kutatásukkal (Jürgen Habermas).

A „tudat filozófiájának” befellegzett, abban az értelemben, ahogyan Szilágyi Ákos helyenként ezt a szót használja – a „lingvisztikai fordulat” korában élünk, cselekszünk és gondolkodunk. Nézetünk szerint helyesebb volna a „beszéddel”, nem a „nyelvel” (lingvisztika!) jelezni ezt a fordulatot. Az embert csak annyira ért-hetem, amennyire ér-int, vagy ér-intem, amennyiben ér-deklődöm iránta. Mert szükségszerűen kifejezi önmagát, és kifejeződését ér-telmezni kell.

A kommunikatív *cselekvés* lesz tehát a tudat és tudás alapja, forrása, mértéke. Itt azután olyan újabb fordulathoz jutott a bölcseleti eszmélődés, amely radikalitásával megdöbben és még csak kevesen figyelnek fel rá – sajnos! – a tudomány munkásai között. Emmanuel Lévinas, aki apját-anyját, testvérét vesztette el a haláltáborokban, nem tragikusan elbutított hóhérlegényeket és politikusokat, hanem a Nyugat tudományát és ontológiáját ülteti a vádlottak padjára. A mi civilizációnk *tudni* akart, úgy és azért akarta tisztázni a Lét kérdését, hogy hatalmába kerithesse, *birtokába vegye*. Félrevezető és veszedelmes volt a jelszó, amelyet nem Francis Bacon tett elsőként irányjelzővé: „A tudomány hatalom!” Nem! – hangoztatja Lévinas, csak az etika lehet hatalom – erkölcsi erő, feltétlen parancs a Másik, a kérő, szenvedő, meggyötört Arcáról olvasható le és késztet arra, hogy adjunk, segítsünk, változtassunk a világon és önmagunkon.

Sajnálkozásomat kell kifejeznem Szilágyi Ákos és a Vigilia olvasói előtt: bekapcsoltam néhány percre az „erudíció” gépezetét. Szándékom csak az volt, hogy bemutassam, dokumentáljam: Szilágyi Ákos jól teszi, ha még sokszor elmondja azt, amit mondott.

CSANÁD BÉLA

Emléksorok

Prokop Péter képeinek kiállítására

*„Meg nem nyugodhatsz . . . ”
Írtam sok-sok éve,
s bár nem kísért még
utak szürkesége,
mit mondasz most? Vagy
új utakra készülsz?
Maradj, maradj csak
örök nyughatatlan,
mint ifjúságod
küzdélmeiben,
emlék, varázslat,
jelen és jövő
tűzében, aki
soha nem pihen.*